

Моїсеєнко Л.М.

ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ І НОРМ В КОНТЕКСТІ ПРОВЕДЕННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

За останні чотириста років наука докорінно змінила життя людини і суспільства в цілому. Багато чого з того, що нам видається тепер звичним і необхідним (наприклад, медицина, засоби зв'язку і транспорту) було б неможливим без наукових і технічних досягнень. Зрозуміло, що вплив науки на розвиток суспільства має як позитивне, так і негативне значення, а нові технології часом створюють проблеми для людини і навколишнього середовища. Але, навіть якщо автомобільні викиди забруднюють повітря, то більш чисте паливо і досконаліший двигун нам знову ж таки дає наука. Вона допомагає людині вирішувати важкі завдання, забезпечує необхідною інформацією, тому його життя багато в чому залежить від наукових відкриттів.

Наука виявляється силою, що здатна сприяти розвитку самої людини, її творчих здібностей та обдарувань.

Цінність науки полягає в тому, що вона виконує такі важливі функції як інформування суспільства, вдосконалення певних явищ та вирішення існуючих проблем.

Але ще В.І. Вернадський підкреслював, що вчені не повинні закривати очі на можливі наслідки їх наукової роботи, наукового прогресу. Ф. Жоліо-Кюрі, після того як була відкрита ланцюгова реакція поділу урану, в розмові із своїми працівниками ставив питання про моральне право продовжувати дослідження в цьому руслі. М. Борн також у своїх спогадах, визначав, що світові події ХХ ст. спростували ідеї про те, що пошук наукової істини є добром у своїй суті, а в «реальній науці та її етиці відбулися зміни, що роблять неможливим збереження старого ідеалу служіння знання заради знання» [1].

Значний внесок в аналіз, осмислення та змістовне навантаження проблеми етики науки зробили філософи та методологи науки Е. Лібанова, В. Шокун, Б. Юдін та ін. Дослідження вказаних авторів об'єднуються усвідомленням того, що на наукову діяльність вченого впливають соціокультурні фактори взагалі та моральні норми зокрема.

Метою даної статті є аналіз змісту та визначення основних проблем етики науки.

Об'єктом статті виступає філософія науки та техніки.

Предметом – процес затвердження імперативу щодо застосування моральних норм при здійсненні наукового дослідження.

Наукова етика - це сукупність встановлених та визнаних науковою спільнотою норм поведінки, правил, моралі наукових працівників, зайнятих в сфері науково-технологічної та науково-педагогічної діяльності.

Етичні питання в науці охоплюють широкий діапазон проблем: це і нереалізовані ідеї, які дослідник бажає втілити в життя; і конфлікти, під час вирішення яких слід намагатися бути об'єктивним; і дилеми, які потрібно зрозуміти та розв'язати; і непрофесійна поведінка, і, нарешті, міра втручання в природу. Зрозуміло, що кожен науковець, який свій життєвий шлях пов'язав з науковою діяльністю, має дотримуватися певних принципів поведінки в науковому співтоваристві, що визначаються сукупністю морально-етичних цінностей, притаманних цьому виду творчої праці.

На початку ХХІ ст. наука, як ніколи раніше, глибоко втрутилася як в природу речей, так і в людську природу. Новітні комп'ютерні і біологічні технології стали основою творення людиною штучних біологічних систем, штучного світу людської життєдіяльності. І нарешті, глобальні проблеми сучасності визначають проблематичність самого подальшого існування людського роду. Філософського осмислення в цих умовах потребує не лише феномен життя, а й смерті. Тим більше, якщо взяти до уваги все більш серйозний соціопрактичний інтерес і юридично-правове обґрунтування в країнах Західної Європи явища евтаназії. Зрозуміло, що визначення міри втручання науки в життя людини

є для людства життєво важливим. Ймовірно, що потрібно визначити ті етичні межі, які дозволять або заборонять вченому конструювати світ у відповідності зі своїм проектом.

За словами М. Бердяєва, людина техногенної цивілізації хоче взяти на себе роль "творця". Але при цьому очевидно, що вона має взяти на себе і величезний тягар відповідальності за наслідки своєї діяльності» [2].

Яскравим прикладом порушення етичних прав людини можуть стати дослідження в медицині, які проводили в нацистській Німеччині в 30-40-х роках, коли державна політика відокремила німецьку біомедицину від етичних цінностей. Серед найжорстокіших проектів - нацистська програма стерилізації (тільки в 1934 р. стерилізовано 56 000 жителів), програма евтаназії (знищено 70 000 пацієнтів психіатричних закладів, а згодом була застосована до циган, гомосексуалістів та євреїв). Подібні дослідження не були поодинокими випадками в світовій історії науки.

У США програму стерилізації застосували до 60 000 жителів (в основному злочинців та «розово відсталих»).

Центральним питанням в етиці науки залишається питання про свободу досліджень. Існують кардинально протилежні точки зору. З одного боку філософи обґрунтовують необхідність проведення абсолютно необмежених досліджень, з іншого наполягають на тому, що наука має регулюватися, як регулюється залізничний рух. Але якщо контролювати науку, то кому має належати тут вирішальне слово – самому досліднику, науковому співтовариству, державі або суспільству в цілому.

Видатний вчений В.І. Вернадський, розмірковуючи про свободу думки та свободу наукового пошуку, висловлював цікаві думки про взаємини влади та науки. Він вважав, що влада не повинна (явно або приховано) обмежувати наукову думку, а повинна всіляко сприяти її плідному та безперешкодному розвитку. Тим більше неприпустимо насильницьке державне втручання в наукову творчість, «виправдовуючи» це класовими, партійними та іншими вузькоособистими інтересами. «По суті, - підкреслював Вернадський, - наукова думка при правильному державному регулюванні не повинна стикатися з державною силою, тому що вона є головним, основним джерелом народної багатства, фундаментом державної сили».

Дослідницький процес пов'язаний з вирішенням наукових питань, постійно стикається з певним моральним вибором і моральною відповідальністю, і людина-науковець повинна це знати і бути готовою робити такий вибір у межах етики науки. У зв'язку з вищесказаним, в етику науки вводиться поняття «відповідальність вченого». Академік В. Енгельгардт, який глибоко осмислював етичні проблеми науки, зауважував, що вчений в своїй діяльності природно несе відповідальність загальнолюдського характеру. Дослідник відповідає за «повноцінність» отриманого їм наукового продукту: від нього чекають бездоганної вимогливості та достовірності матеріалу, коректності в використанні робіт своїх колег, логіки аналізу, обґрунтованості висновків. Це і є, за визначенням В. Енгельгардта, персональна етика вченого.

Вимогою нашого часу стала постановка проблеми та вимога соціальної відповідальності вчених. Але в якій мірі вчені у своїй діяльності мають керуватися цим принципом? Самосвідомість сучасної науки роздвоєна. З одного боку, вона ще не втратила пам'ять про те, що наукове дослідження є рухом до істини, з іншого, наука стала «професією», вона прийняла на себе всі характерні риси цього роду діяльності.

У зв'язку з цим К. Ясперс писав, що «факт перетворення вільного дослідження окремих людей у наукове підприємство призвело до того, що кожен вважає себе здатним брати в ньому участь, якщо тільки він володіє розумом і старанністю. «Виникає плебейська наука, що, служить не Істині, а тим, хто гарантує матеріальне благополуччя «науковим підприємствам».

Деякі дослідники припускають, що вирішити питання про соціальну відповідальність можливо, якщо пам'ятати про відмінність між фундаментальними і прикладними дослідженнями.

Якщо вчений, зайнятий у сфері фундаментальних досліджень здогадується про можливість використання того чи іншого досягнення в науці у небажаному для соціуму напрямку, він зобов'язаний попередити про це своїх колег та широку громадськість - така природна вимога наукової та громадянської етики. Але це все, що можна від нього вимагати. Заклик ввести клятву вченого, яка зобов'язувала б його віддавати свій талант і сили дослідженню тільки корисних для людства проблем, по відношенню до фундаментальних досліджень звучить наївно. Завдання вченого, який працює в цій галузі, досліджувати природні об'єкти в тому вигляді, в якому вони існують самі по собі, незалежно від людської діяльності - об'єктивні закони природи. До того ж поняття користі і блага не є позачасовим і абсолютними.

Відомо, що фундаментальні наукові відкриття непередбачувані, а спектр їх потенційних програм буває надзвичайно широким. Уже з огляду на це ми не маємо право говорити, що етичні проблеми є надбанням лише деяких галузей науки, що їх виникнення є щось виняткове і минуле, щось зовнішнє і випадкове для розвитку науки. У зв'язку з цим слід підкреслити зв'язок «людиновимірних об'єктів пошуку істини та гуманістичних цінностей».

Але іноді, особливо в науково-технічних комплексах, важко провести межу між фундаментальними і прикладними дослідженнями, між науковою розробкою та інженерною діяльністю. Прикладні дослідження дають можливість застосовувати фундаментальні знання для отримання практичних ефектів, змінювати природні об'єкти у потрібному напрямку. Але вони існують, тому що одні орієнтуються на пізнання об'єктивних законів природи, другі - на створення нових технологій. Навіть коли мова йде про прикладні розробки, характер яких цілком зрозумілий, вченому часом буває не просто вирішити питання чи продовжувати участь в ньому?

Крім того, розвиток науки розширює діапазон таких проблемних ситуацій, в яких моральний досвід, накопичений вченими, та й усім людством, виявляється недостатнім. З особливою гостротою, приміром, постало питання про визначення моменту смерті донора у зв'язку з проведенням успішних експериментів з пересадки серця й інших органів. Це ж питання виникає й тоді, коли у необоротно коматозного (тобто того, хто назавжди втратив свідомість) пацієнта за допомогою технічних засобів підтримується дихання і серцебиття.

У зв'язку з цим слід знов процитувати одного з провідних вітчизняних біологів В.А. Енгельгардта про те, що у разі глобальних проблем, вченим неодноразово доведеться звертатися до власного сумління, до почуття відповідальності, щоб знайти правильний шлях подолання виникаючих загроз. І, зрозуміло, що справа громадської совісті вчених миру, спільної відповідальності-всіляко боротися з причинами, що викликають шкідливі, згубні наслідки, направляти наукові пошуки на виправлення шкоди, щоб сама наука, не могла бути причетною до виникнення тих чи інших глобальних проблем.

Вчені несуть відповідальність за використання наукових відкриттів в тій мірі, в якій вони виявляються причетними до прийняття рішень. Але не треба «переносити тяжкість злочину з вбивці на знаряддя злочину», писав Г. Башляр. Разом з тим, будь-які спроби науковців зняти з себе таку відповідальність, посилаючись на існування об'єктивної логіки науки, незалежної від волі окремих дослідників, нині відкидаються як неетичні, так само як і прагнення «сховатися» за тезу, відповідно до якої використання наукових досягнень цілком визначається характером соціальних інституцій, в рамках яких вони функціонують.

Справедливо стверджувати, що такі аргументи представляють собою спосіб приспати свою совість. Вчені повинні відчувати тягар відповідальності навіть більшою мірою, ніж інші, тому що знають глибше, обізнані краще. Тому можуть передбачити і оцінити розміри майбутньої небезпеки.

Соціальна відповідальність учених це органічна складова наукової діяльності, що досить відчутно впливає на проблематику і напрямки досліджень. Усвідомлення цього приводить до гуманізації природничо-наукового і технічного знання, зростання рівня

гуманітарного свідомості вчених. Розширення та поглиблення практичних можливостей людини, міри її тиску на біосферу, її вторгнення в мікросвіт - все це в сукупності примусовим чином спонукає науку (в тому числі і за допомогою дії суспільної свідомості з його тривожністю) формувати нові етологічні та етичні орієнтири.

У центрі нового етосу стоїть презумпція незнання, своєрідний варіант історичної мудрості «вченого незнання» з його максимом, сформульованою понад п'ять століть тому Миколою Кузанським: «Все, що ми хочемо пізнати, воно і є наше незнання». Нерозумне знання поступається своїм місцем розумному незнанню і самообмеженню. Такий шлях становлення свідомо вільної волі соціального суб'єкта, набуття нею справжньої самосвідомості, псевдовільного подолання стихії свавілля, імпульсивного жадання, руйнівної експансії.

Одна з найважливіших задач, яка стоїть перед великою наукою, - це питання про межі допустимої активності людини в різних сферах її застосування? У результаті роздумів над цією проблемою складається уявлення про «екологічний імператив», або про «заборонену межу», переступати яку людство не має права ні за яких обставин, бо це означало б його загибель або деградацію.

Екологічний імператив - це сукупність таких неприпустимих порушень рівноваги природи, які можуть спричинити подальшу неконтрольовану зміну характеристик біосфери, зробити існування людини на Землі неможливим. І знання його вимог перетворюється сьогодні в життєву потребу людства. У цьому плані становить інтерес дослідження теоретиків Римського клубу, що підходять до побудови «моделей світу» з урахуванням людського фактора. Вони пропонують підпорядкувати гуманітарним цілям розвиток науки й техніки, економічне зростання взагалі. Гуманістичні проекти членів Римського клубу є своєрідним вираженням протесту проти «одновимірного» техніко-економічного розвитку техногенної цивілізації.

Знання межі, «забороненої риси» ще не означає, що люди будуть дотримуватися умов екологічного імперативу, узгоджувати свої дії з тими можливостями, які дає їм Природа. Екологічний імператив вимагає переорієнтації більшості ціннісних шкал людини. Потрібно подолати самого себе, навчитися по-іншому сприймати природу, по-іншому ставитися один до одного. Одне з найважливіших положень цього етичного імперативу, на думку Н. Моїсеєва, не тільки подання, але і відчуття «загальнопланетарної спільноти». Багато в чому мав рацію Тейяр де Шарден, коли говорив про зверхжиття як про майбутнє, в якому мають бути зруйновані бар'єри нерозуміння - релігійні, національні, расові.

Таким чином, формування нового етосу сучасної науки відбувається в процесі становлення нової планетарно-екологічної свідомості, що відповідає практиці взаємодії цивілізації і природи в сучасних умовах. Вироблення цієї свідомості вже стала предметом пильної уваги світової філософії. Мова йде про артикуляцію і корекцію ціннісно-нормативних залежностей і нормативів, що регулюють вибір стратегій і оцінку смислів діяльності людини. У новій системі цінностей і пріоритетів, вистражданих цивілізацією, природа постає вже не байдужим і відсталим резервуаром ресурсів, не об'єктом підкорення і панування, а суб'єктом, що живе інтенсивним внутрішнім життям, в дзеркало якої виглядає людина і у ставленні до якої вона стверджує себе вже не просто як активна і вміла, але як вільно-універсальна, а тому і моральна істота. Звідси і актуалізація такого риторичного імперативу нового етосу науки: «Не повинно бути аморальною наука!» - Як в сенсі наслідків застосування її досягнень, так і в сенсі її етичної нейтральності, байдужості до долі цивілізації.

Література.

1. **Борн М.** Размышления и воспоминания физика. / М.Борн. [електронний ресурс].Режим доступу: / <http://bookinist.net/books/bookid-40689.html>
2. Проблема етика науки в структурі філософії науки. [електронний ресурс].Режим доступу: / <http://osvita.ua/vnz/reports/sociology/12671>

